

שיטת הרשב"א בעניין גט מעושה

תגובה למאמרו של יוסף יצחק איידלר
"האם קבלת קנס מרצון היא בגדר אונס
גמור ופוסלת את הגט? - עיון מחודש
בתשובת הרשב"א" צהר לט 143 (התשע"ו)

סוגיית הסכמי קדם־נישואין היא מן הבולטות בשיח התורני בעת האחרונה, והיא כרוכה בדיונים רוחניים, מוסריים, חברתיים והלכתיים. בלב הדיון ההלכתי בסוגיה זו, עומדת שיטת הרשב"א. בתשובה אחת שכתב הרשב"א, נידון בפירוש סוג מסוים של הסכמי גירושין, והרשב"א קובע שהגט שניתן בעקבותיו נחשב כגט מעושה ופסול. משום כך, כל ההסכמים המצויים כיום משלבים עקרונות הלכתיים רבים וניסוחים משפטיים מורכבים, כולם מטרתם להתמודד עם שיטת הרשב"א ולהכשיר את הגט גם לדעתו.

במאמרו ב"צהר" לט, דן הרב יוסף יצחק איידלר בתשובה זו, והציע לפרש אותה באופן שונה מן המקובל עד כה, ובכך לפתוח פתח להסכמים ישירים ופשוטים יותר ממה שנהוג כיום. בתגובה זו, נבחן את הצעתו ונטען כי ההבנה המסורתית בעינה עומדת, ועל כן עדיין חובה עלינו להזדקק להסכמים יצירתיים ומורכבים המתמודדים עמה, כגון ה"הסכמי מאהבה" של ארגון רבני "צהר".

השאלה העומדת במוקד הדיון היא: האם אונס שקיבל אותו האדם על עצמו נחשב אונס? כידוע, גט שניתן בכפייה הוא פסול, וגם כפייה ממונית (כגון הטלת קנס) נחשבת ככפייה לעניין זה. אך מה יהיה הדין כשקיבל האדם על עצמו מרצונו שאם יסרב לגרש את אשתו, יתחייב לשלם לה קנס? האם קנס כזה, שהאדם מטיל על עצמו מיזמתו, נחשב אונס? או שמא הוא ביטוי לרצונו של האדם?

הרשב"א (שו"ת, חלק ד, סימן מ) דן במקרה של בני זוג ש"נאותו זה לזה בקנס אלף דינרים" שהבעל יגרש, ולאחר מכן התחרט הבעל, וקרובי אשתו כפו אותו על ידי מאסר לגרש אותה או לשלם את הקנס. הרשב"א דן בשאלה זו מכמה צדדים, ומראה שאין

צורך במסירת מודעה במקרה של אונס בגט, ושאוונס ממוני נחשב אונס, ושמחילת הקנס אינה נחשבת כ"קבלת דמים", שתכשיר את הכפייה. משיקולים אלו, הכריע הרשב"א שהגט פסול, בלי שהעלה את האפשרות להכשיר את הגט משום שהבעל קיבל את האונס על עצמו מתוך רצונו. מכאן הסיק הרמ"א (דרכי משה, אבן העזר, סימן קלד, ס"ק ז), ובעקבותיו כמעט כל הפוסקים, שלדעת הרשב"א אין משמעות לשיקול זה, וכיוון שבסופו של דבר הגט ניתן כדי לחמוק מן הקנס, הוא נחשב כגט מעושה, ואין משמעות לעובדה שמתחילה הבעל עצמו יצר את חיוב הקנס.

הרב איידלר מערער על הבנה זו בדברי הרשב"א, וטוען כי עצם הקנס איננו נחשב כאונס, גם לדעת הרשב"א, משום שהבעל קיבל אותו על עצמו מתוך רצונו. האונס נוצר רק משום שקרובי האישה "איימו שאם יעבור אפילו שעה אחת מן הזמן [ולא ישלם את הקנס או יגרש את אשתו], יניחוהו במשמר עד שיפרע". את ההנחה במשמר לא קיבל האדם על עצמו, והיא עושה את הגט גט מעושה.

מלבד קושיות מקומיות, שאפשר ליישב אותן,¹ טיעונו העיקרי של הרב איידלר נובע מהשוואת הנידון שלנו לסוגיה בתלמוד (בבא בתרא מ ע"ב):

ההוא גברא דאזל לקדושי אתתא. אמרה ליה: אי כתבת לי כולהו נכסיך - הוינא לך; ואי לא - לא הוינא לך. אזל כתביה לה לכולהו נכסי.

הסוגיה דנה באדם שרצה לקדש אישה, וכיוון שהתנתה את הקידושין בכך שיכתוב לה את כל נכסיו, הוא הסכים לעשות זאת. בפוסקים מבואר (רמ"א, חושן משפט, סימן רמב, סעיף י) שאונס כזה נחשב "אונס מחמת עצמו", שהרי האדם לא היה חייב לשאת את אותה אישה, ומשום כך אין זה בגדר אונס גמור, ודבריו קיימים, אם לא עשה פעולה הסותרת אותם (כגון שניסה לתת את הנכסים לאדם אחר).

1 הרב איידלר (עמ' 149-150) מקשה על ההבנה המקובלת, מדוע ציטט הרשב"א את דברי ר"ח שדן בכפייה שעל ידי אחריים? וכן מדוע דן הרשב"א בשאלת זהות הגורם הכופה (גוי או ישראל), אם מוקד דבריו הוא באונס שאדם קיבל על עצמו? התשובה היא שאכן הרשב"א לא העניק כל משמעות לכך שהאדם קיבל את הקנס על עצמו, וממילא לדעתו יש לדון במצב זה כאילו כעת מטילים על האדם קנס וכופים אותו לשלם אותו או לגרש.

טיעון נוסף שמביא הרב איידלר הוא שהרשב"א הביא בתשובותיו (חלק א, סימן תתמד) את דעת מהר"ם מרוטנבורג המכשיר גט שניתן מחמת שבועה. אך מכיוון שמדובר באוסף תשובות של מהר"ם מרוטנבורג עצמו, לא ברור שעצם הדפסתן בשו"ת הרשב"א מוכיחה שהרשב"א הסכים עם כל שנאמר בהן. טיעון אחר הוא שהמצטטים את דברי הרשב"א התעלמו מתיאור הכפייה והנתינה של הבעל במשמר. על כך יש להשיב כי הרשב"א עצמו כתב שתשובתו מתבססת על ההנחה ש"אונס ממון נמי הוי אונס", ומוכח שהמוקד בדבריו הוא בעצם הקנס ולא באמצעי הכפייה שנגקטו כנגד הבעל כשסירב לשלם.

הרב איידלר השווה בין הדינים, ומתוך כך תמה מדוע הרשב"א לא הזכיר את הסוגיה הזאת בתשובתו, והוכיח שהרשב"א לא התכוון לומר שאונס שקיבל האדם על עצמו נחשב אונס.

אך למען האמת, נראה כי יש הבדל בין המקרים, ואין מקום להשוות ביניהם. הסוגיה בבבא בתרא דנה במצב שבו עצם מעשה הנתנה בא מתוך רצונו החופשי של האדם המבקש לשאת את אותה אישה, שהוא דומה לדברי התלמוד במקום אחר (בבא בתרא מז ע"ב):

כל דמזבין איניש, אי לאו דאניס, לא הוה מזבין, ואפילו הכי זביניה זביני. ודילמא שאני אונסא דנפשיה מאונסא דאחריני?!

דהיינו, כל מכירה נעשית עקב אילוץ כספי מסוים, אך כיוון שמדובר במערכת שיקולים פנימית של המוכר, אין פסול במעשה המכירה. ואכן, הראשונים, ובהם הרשב"א (בבא בתרא מ ע"ב) השתמשו בביטוי "אונסא דנפשיה" כדי להסביר מדוע כתיבת הנכסים לאישה אינה בגדר אונס גמור.

אך אין זה דומה כלל לנידון דידן, שבו בסופו של דבר הבעל נותן את הגט משום אונס חיצוני, קנס שנכפה עליו על ידי אחרים, אם יסרב לתת לאשתו את הגט. בנידון דידן, רצונו החופשי של הבעל בא לידי ביטוי רק בשלב מוקדם, כשחתם על ההסכם וקיבל על עצמו את הקנס, ואילו ברגע נתנית הגט, הקנס כבר איננו נתון לשליטתו.

הרב איידלר טען במאמרו כי כל הדורות כולם לא הבינו את דברי הרשב"א בצורה נכונה, משום שלא עמדו על הדמיון שבין הנידון דידן לנידון בסוגיה בבבא בתרא. אך עיון בדברי הפוסקים שחלקו על הרשב"א, וכתבו שקנס שקיבל האדם על עצמו אינו נחשב בגדר קנס ממש (עיין בבית יוסף, אבן העזר, סימן קלד), התעלמו גם הם מסוגיה זו, ולא חשבו שיש בה ראייה לשיטתם. כלומר, אין מדובר באי הבנה מקומית בדעת הרשב"א, אלא בסירוב גורף לקבל את ההשוואה שהציע הרב איידלר. ואכן, לאור דברינו, נראה בכירור כי אין מקום להשוואה זו, וממילא שבה על כנה ההבנה המקובלת בדעת הרשב"א.

העולה מכל הדברים שאמרנו הוא שדעת הרשב"א, כפי שהבינו כמעט כל האחרונים, היא שקנס שהאדם מקבל על עצמו אם לא יגרש את אשתו, נחשב כאונס ופוסל את הגט. ואף על פי שמדובר בדעת מיעוט בראשונים, רוב האחרונים כתבו שיש לחוש לה לפחות לכתחילה. משום כך, אין להכשיר באופן גורף את כלל ההסכמים המצויים בשוק אלא לחתום על ה"הסכם מאהבה" של ארגון רבני "צהר" או הסכמים דומים לו העומדים בקריטריונים ההלכתיים המקובלים וזכו להסכמת רבים מגדולי ישראל, כמבואר באריכות במאמרנו ב"צהר" לח.